

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA YOZMA NUTQ KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISH MUAMMOLARI

Ikromova Ominaxon Elmurod qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Dadabayeva Hayotxon Faxridin qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Maktabgacha va Boshlang'ich ta'limda ingliz tili 2-bosqich talabasi

Iskandarova Diyora Ilhom qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Xorijiy til va adabiyot: ingliz tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7479944>

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada boshlang'ich hamda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning yozma nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish va ularda kuzatiladigan tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda uchraydigan bir qancha to'siqlar, ularning savodini oshirish uchun qanday usullardan foydalanishi kerakligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: yozma nutq, K.N.Monaxov, O.V.Pravdina, nutqdagi nuqsonlar, logopediya.

Og'zaki nutq atrofdagilar bilan bevosita aloqa qilishda ishlatilsa, yozma nutq boshqa vaziyatda boshqa bir joyda, davrda yashagan kishilar bilan muloqotda bo'lish, ularning fikrini anglash vositasidir. Yozma nutq fikrlarimizni ixtiyoriy ifodalab berishning eng qulay vositasidir. Yozma nutqni o'qish hamda yozish jarayonlari tashkil etadi. Yozma nutqni tushunish uchun maxsus tartibdagi ta'limni olmoq, ya'ni savodli bo'lmoq zarur. Yozma nutq og'zaki nutq asosida shakllanadi.

Yozma nutq mexanizmlari murakkab bo'lganligi tufayli uni shakllantirib borishda turli xil qiyinchiliklar kuzatilib turadi. Logopediyada yozma nutqdagi nuqsonlar disgrafiya (grekcha dis-buzilish, grafo-yozaman), agrofiya (a-inkor qilish, yo'q grafo-yozaman), dileksiya (grekcha dis-buzilish, lego o'qiyman), aleksiya (grekcha a-inkor qilish, yo'q, lego-o'qimoq) atamaları bilan yuritiladi.

Yozma nutqdagi kamchiliklar haqida korreksion pedagogika namoyondalari qimmatli nazariyalarni yaratib qoldirganlar. Kusmaul (1877), Berkan (1881) o'zlarining ilmiy asarlarida o'qish va yozishdagi kamchiliklar mustaqil nutq nuqsonlari ekanligini ko'rsatib berdilar. Bunga qadar yozma nutqdagi kamchiliklar aqliy asosiy belgilaridan biri deb hisoblab kelinar edi.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'qish yozishdagi kamchiliklar ko'rib idrok etishning yuzaki, norizo bo'lishidan kelib chiqadi deb, olimlar yozma nutqdagi kamchiliklarni legoseniya (o'qishning sustligi) va grafosteniya (yozishning sustligi) atamalarini bilan nomlashni tavsiya etdilar. 1907-yili rus olimi K.N.Monaxov yozma nutqdagi nuqsonlarni sezuvchanlikka aloqador afatik buzilishning sensor xarakteri deb hisobladi. Mashxur klinisist-nevropotolog R.A.Tkachev, S.S.Mnuxinlar yozma nutqdagi kamchiliklar bo'g'in obrazlarini esda saqlay olmaslik, tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish oqibatida sodir bo'lgan nutq nuqsonlari deb, ularni aleksiya, agrafiya deb atashni taklif etdilar.

Yozma nutqdagi kamchiliklarni olimlardan Xvatsev M.YE., R.YE.Levina, F.A.Rau, R.T.Voskis, S.S.Lyapidevskiy, L.F.Spirova, N.A. Nikashina, O.A.Tokareva, O.V.Pravdina, V.G.Petrova, V.V. Voronkova, A.V.Yastrebova, G.A.Kashe va boshqalar har tomonlama o'rganib bularni og'zaki nutq va fonematik eshitishdagi kamchiliklardan kelib chiqadigan nuqsonlar deb hisobladilar.

Nutqni analiz va sintez, ya'ni tahlil va tarkib qilish qobiliyati bolada og'zaki nutqning shakllanishi bilan birga paydo bo'ladi. Og'zaki nutqdagi kamchiliklar yozma nutqni shakllantirib borishga to'sqinlik qiladi. Tovushlarni to'g'ri talaffuz etish, ularni eshitib turib bir-biridan ajratib olishda qiynalgan bolalarning yozma nutqdagi bir qator nuqsonlari kuzatiladi. Ular o'qish va yozish vaqtida harflarni tushirib, o'rnini almashtirib yuboradilar.

Yozma nutqdadagi nuqsonlar harflar shaklini noto'g'ri idrok etishga aloqador bo'lishi ham mumkin. Bunda bola yozilishi jihatidan o'xshash harflarni, ularning elementlarini adashtirib yuboradi.

Maktab o'quvchilari orasida yozma nuqsonlardan disgrafiya va disleksiyalar tez-tez uchrab turadi. Disgrafiklarning yozma ishlarida kuzatiladigan xatolarni ma'lum guruhlariga ajratib o'rganish tavsiya etiladi. Bular quyidagilardir:

1. Fonetiko-fonematik harakterdagi xatolar-talaffuz (artikulatsiya) va idrok (akustika) jihatidan o'xshash tovushlarni bir-biri bilan almashtirib yuborish, masalan: gul-kul, zina-sina,

bog'-pox, daftar-taftal va h.k.

2. So'z tuzilishidagi kamchiliklar: a) bo'g'inlar o'rnini almashtirish, masalan: mashina-manashi, randa-radan; b) unilarni tushirib qoldirib ketish: uzum-uzm, ilon-iln, gilos-glos, kitob-ktob, undoshlarni tushirib qoldirib ketish, masalan: do'stlik-do'slik, mashina-maina, bayram-barm; g) bo'g'in so'zlarni oxirigacha yozmaslik, masalan: bola-bol, olxo'ri-olri, gilos-gilo, lenta-leta, anor-ano; d) ortiqcha, keraksiz unli yoki undosh harflarni qo'shib yozish, masalan: stul-ustul, doska-dosika, o'rdak-o'ridak, bahor-bahhor, gilam-gigilam.

3. Bir so'zni ikkiga bo'lib yoki ikkita so'zni qo'shib yozish, masalan: Bahor keldi-Ba xorkeldi.

4. Shakli va yozilishi bilan o'xshash harflarni, ularning elementlarini almashtirib yozish, masalan: sh-i, t-p, l-m, i-sh, s-v, b-d, r-l, z-va va boshqalar. Harf elementlarining fazoda oladigan joylarini almashtirish: s-z, v-u, s-e.

5. Qo'l muskullarining nozik harakatchanligi, motorikasi buzilishi natijasida harflarni noto'g'ri yozish, daftardagi chiziq'larga qilmaslik, bo'g'in va so'zlarni ustma-ust yozish va hakazo.

6. Grammatik xarakterdagi xatolar (morfologik, orfografik, sintaktik, punktuatsion xatolar va boshqalar.)

7. Oynavon xat-xatni xuddi oynada aks etganidek teskari yozish. Bunda bola chap va o'ng tomonlarni chalkashtirganligi tufayli harflar ko'zguda qanday ifodalansa, shunday yoziladi, masalan: s-s, b-b, l-l, d-d.

Yozuvdagi kamchiliklar-disgrafiya, ko'p hollarda o'qishdagi kamchiliklar-disleksiyalar bilan birga kuzatiladi. Disleksiyaning alohida o'zi mustaqil nutq nuqsoni sifatida kamdan-kam uchraydi. 1. Disleksiyaning belgilari almashtirib o'qish; harflarni bo'g'inlarga biriktira olmaslik; 2. Harf va bo'g'inlarni qayta-qayta takrorlash, tushirib ketish, o'rnini almashtirish natijasida almashtirishni tushunmay, noto'g'ri, sekin o'qish; 3. So'z qismlarini, bo'g'inlarni, qo'shimchalarni boshqa harf, bo'g'in yoki so'zlar bilan almashtirish; 4. Tinish belgilari, pauzalarga rioya qilmaslik, so'z o'rtasida to'xtab, pauzalar qilib, birinchi so'zning ikkinchi qismini keyingi so'zning birinchi qismi bilan o'qib ketish.

O'qish - bu nutq faoliyatining tovushlar talaffuzi va idroki bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir turidir. Psixologiyaga doir adabiyotda o'qish mexanizmlariga, birinchidan, so'zning o'qilishi, ya'ni grafik tomoni va aytilishi o'rtasidagi bog'lanish, ikkinchidan, o'qilgan so'zning ma'nosini

tushunish, ya'ni ongli o'qish kiradi, deb ta'kidlanadi. O'qish malakalari mukammal bo'lishi uchun o'qish jarayonining ikkala tomonini ham bir-biriga payvasta qilib, baravar shakllantirib olib borish kerak. Aks holda materialni tushunib, ongli o'qishni ta'minlab bo'lmaydi. Yuqorida ko'rsatilgan disleksiyaning belgilari ko'proq o'qish texnikasi bilan bog'liq bo'lsa-da, bularning hammasi ongli o'qishga ta'sir ko'rsatadi. Logopediyaga doir adabiyotda disgrafiya, agrafiya, disleksiya, aleksiyani bartaraf etish yo'llari, usullari bayon etilgan. L.I. Yefimenkova va I.N.Sadovnikovalar «Ispravleniye i preduprejdeniye disgrafii u detey» kitobida disgrafiyani quyidagi tartibda bartaraf etishni taklif etadilar:

1. Tayyorlov davri. Bu davrda o'quvchilar o'qish va yozish malakalarini qay darajada egallab olganliklari aniqlanadi: analiz va sintez malakalari tarbiyalanadi; eshituv va ko'ruv analizatorlari, fonematik eshitish, eshituv va ko'ruv xotirasi rivojlantirib boriladi.

2. Unli tovush va harflarni bir-biridan ajratish ustida ish olib boriladi.

3. Undosh tovush va harflar bir-biridan ajratilib differensiatsiya qilinadi.

4. So'z ustida ishlash, so'zning tuzilishi, tarkibi haqidagi bilimlar berish.

5. Gap ustida ishlash. Bu logopedik metodika analiz va sintez qilish malakalari fonematik o'quv yaxshi rivojlanmaganligi natijasida yozma nutqda yuzaga kelgan kamchiliklarni bartaraf etishga mo'ljallangan.

Logoped O.V.Pravdina yozma nutqdagi kamchiliklarni uch bosqichda bartaraf etishni tavsiya etgan. Birinchi bosqichda jarangli va jarangsiz, portlovchi p, t, k tovush va harflar asosida differensiatsiya ishlarini o'tkazish tavsiya etiladi. Bu bosqichda sh, j, l, r kabi artikulyatsiyasi murakkab tovushlarni talaffuz etishga o'rgatish uchun tayyorlovchi artikulyatsion mashqlarni o'tkazish, ayrim grammatik tushunchalar ustida ishlash tavsiya etiladi. Ikkinchi bosqichda s, z, sh, s, ch, b, g, d, l, r kabi tovushlar talaffuzini yo'lga qo'yish, avtomatizatsiya va differensiatsiya ustida ishlash ko'zda tutiladi. Bu bosqichdagi har bir mashg'ulotda bo'g'in, so'z va gaplarni analiz va sintez qilishga o'rgatish ishlari asosiy o'rinni egallashi kerak. Uchinchi bosqich bir-biriga bog'langan og'zaki xamda yozma nutqni o'stirish yo'li bilan dastlabki bosqichlarda to'g'ri talaffuz etishga o'rgatilgan tovushlarni mastuxkamlash (avtomatizatsiya) va bir-biridan ajratishga (differensiatsiya) o'rgatishga tavsiya etiladi.

Ko'pgina logoped olimlar (M.YE.Xvatsev, R.YE.Levina, F.A.Rau, R.I.Lalayeva, I.K.Sadovnikova

L.N. Yefilinkova R.M.Boskis va boshqalar) yozma nutqdagi kamchiliklarni ogʻzaki nutqning yaxshi rivojlanmaganligi natijasida yuzaga keladigan nuqson deb bilib, ularni ogʻzaki nutqni rivojlantirish orqali, butun nutq sistemasi ustida izchillik bilan maxsus ishlar olib borish orqali bartaraf etish metodikasini tavsiya etganlar. Ushbu metodika boʻyicha mashgʻulotlarda tovush, boʻgʻin, soʻz, gap va bogʻlangan nutq ustida ishlash talab etiladi. Biroq bu ishlarning yoʻnalishi, mundariyasi yozma nutq nuqsonlariga ega boʻlgan kishilarning umumiy bilim doirasini, oʻqish va yozma qobiliyatini, oʻqish va yozishda nimadan qiynalishini, qanday xatolar qilishini, ularning kelib chiqish sabablarini hisobga olgan holda belgilanadi.

L.F.Spirova va A.V.Yastrebovalar boshlangʻich maktab oʻquvchilari nutqida kuzatiladigan yozma nutqdagi kamchiliklarni butun nutq sistema ustida uch bosqichda ish olib borish orqali bartaraf etishni tavsiya etadilar. Birinchi bosqichda fonetika – fonematik komponent ustida quyidagi ishlarni oʻtkazish koʻzda tutiladi: 1. Soʻzning tovushlardan tuzilishi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish; 2. Fonematik uquv hamda analiz-sintez malakalarini rivojlantirish; 3. Talaffuz kamchiliklarini bartaraf etish. Birinchi bosqichda bolalar diqqati, xotirasini rivojlantirish, ularni oʻz-oʻzini boshqarish, tekshirib borishga oʻrgatish, savollarga aniq, toʻliq javob berishga oʻrgatish talab etiladi. Ikkinchi bosqichda leksiko-grammatik kamchiliklarni bartaraf etish, eshitish idrokini rivojlantirish ishlari olib boriladi. Uchinchi bosqichda oʻrgatilgan tovushlarni mustahkamlash, ularni bola nutqiga kiritish, analiz qilish malakalarini rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi. Shunday qilib, yozma nutqdagi kamchiliklar nihoyatda murakkab nutq nuqsonlaridan biri boʻlib hisoblanadi. Ushbu kamchiliklarni oldini olish ishlari maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib borilishi darkor. Bundan bolaning ogʻzaki nutqini oʻstirish fazoviy idrokini, xotirasi, diqqati, analiz va sintez qilish faoliyati, nutqini tahlil qilish, lugʻat ustida ishlash, grammatik komponentini rivojlantirish, ogʻzaki nutqdagi kamchiliklarni bartaraf etish, nozik qoʻl harakatlarini rivojlantirish ayniqsa muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Logopediya (Pod red. L.S.Volkovoy. M., Prosvesheniye, 1989.)
2. Filicheva T. B., Cheveleva N.A.Chirkina G.V. Osnovi logopediya. M., Prosvesheniye 1989.
3. Levina R.YE. Osnovi teorii i praktiki logopedii. M., 1968.

4. Lalayeva R.I. Narusheniye protsessa ovladeniya chteniyem u detey. M., Prosvesheniye, 2000.
5. Sadovnikova I.N. Narusheniye pismennoy rechi u mladshix shkolnikov. M., Prosvesheniye, 2001.
6. Rasstroystva rechi u detey i podrostkov (Pod red. S.S.Lyapidevskogo. M., 1969.)
7. Yefimenkova L.N., Sadovnikova I.N. Isravleniye i preduprejdeniye disgrafii u detey. M., 2000.
8. Kashe G.A. Podgotovka k shkole detey s nedostatkami rechi. M., 1985.
9. Pravdina O. V. Logopediya. M., 1969.